

A Literatura Mondo és a Nyugat

Rados Péter András

harmadéves eszperantó kiegészítőszakos hallgató
évfolyamdolgozata

1992.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
1. Általános kérdések	3
2. A két folyóirat kapcsolata	6
3. Meghatározó egyéniségek	17
4. Viták, botrányok	25
5. Zárógondolatok	31
Jegyzetek	33

Bevezetés

Az eszperantó kultúra és kiváltképpen az eszperantó irodalom sajátos, egyszersmind kiemelkedő jelentőségű orgánuma volt a *Literatura Mondo* (Irodalmi Világ) című folyóirat, amely Budapesten jelent meg 1922–1949-ig három periódusban 1922–1926, 1931–1938 és 1947–1949 között. A magyar eszperantisták körében közhely, hogy ez volt az eszperantó Nyugat.

Ez az állítás azonban csak bizonyos megszorításokkal igaz. E dolgozatban megpróbálunk közelebb kerülni e gondolat valóság tartalmához, megvizsgálva a kort, melyben a két folyóirat keletkezett és megjelent, mindkettejük célkitűzését és történetét, a két periodikum egymáshoz való viszonyát, a két szellemi műhely nagy egyéniségeit, azok közös és eltérő vonásait, a vitákat, amelyek a Nyugat és a *Literatura Mondo* körül dúltak, a köztük lévő hasonlóságokat és különbségeket, s végül megpróbáljuk összegezni: mi volt a szerepe a két orgánumnak az őket fenntartó közösség, a magyarság és az eszperantó mozgalom, a *Literatura Mondo* kedvelt kifejezésével élve, a „verda popolo” (zöld nép) szellemi életében.

1. Általános kérdések

A Nyugat évfolyamai ott sorakoznak a nagy könyvtárak szabad polcain. Több sort is megtöltenek az 1908 és 1941 között megjelent évfolyamok. Ez a magyar történelem több korszakát magában foglaló időszak a századelő végétől az első világháború, a polgári forradalom, a Tanácsköztársaság, az ellenforradalom, a trianoni béke, a Horthy-rendszer konszolidációja, a gazdasági világválság, a fasizmus térnyerése és a második világháború első szakasza zajlik le, s a Nyugat rendületlenül megjelenik hónapról hónapra, hirdetve egy polgáriasult, európai Magyarország szellemiségét.

A *Literatura Mondo* később indul. Az ellenforradalmi korszak konszolidációjának elején születik. Kalocsay Kálmán, a lap meghatározó egyénisége így emlékszik a korszakra, amelyben barátaival együtt belevágtak a nagy vállalkozásba:

„Kiam mi provas rememori pri la fondo de L. M., traflugante pense tempon da (bagatelo!) kvindek jaroj, mia unua impresio estas mallumo. Mallumo de malbone lumigitaj stratoj, mallumo de lando postmilita, postrevolucia, blankterora, mallumo de senvaloriganta mono, mallumo de cerboj anti-internaciismaj, mallumo de etoso de mondo-fino.” (1)

Mennyire különbözik ez a korszak a Nyugat indulásának bizakodó, forradalmat váró idejétől, 1908-tól, melyen az Illés szekerén c. Ady-kötet megjelent, ahol ilyen sorok láttak napvilágot:

*Vörös jelek a hadak útján
Hunniában valami készül,
Rongyos hadak, roppant hadak
Seregelnek vígan, vitézül.*

Ha a történelmi háttérről beszélünk, egy dolgot ki kell emelnünk: miközben a Nyugat 1908 és 1941 között rendszeresen az olvasók kezébe kerül, addig eszperantó nyelvű társa kétszer is nekirugaskodik (1922-ben és 1931-ben), miközben 1926 és 1931 között

szünetel a megjelenése. Ami szintén különbség a két folyóirat történetében: a *Literatura Mondo* túlélte idősebb testvérét, és 1945 után is két esztendeig megjelent (1947–1949). Így, ha később is kezdte pályafutását, szemtanúja, sőt részese, később áldozata volt a koalíciós időszak végének és a kommunista diktatúra első, Sztálin és Rákosi nevével fémjelzett korszakának.

A történelmi háttér után érdemes pár szót szólni a két folyóirat célkitűzéséről, jellegéről és a külvilágtól bizonyos fokig független történetéről. A Nyugat a konzervatív irodalommal szemben veszi fel a kesztyűt egy korszerűbb, polgárosult európai kultúra orgánuma kíván lenni. Innen egyenes út vezet a polgári radikalizmus felé. (2)

A *Literatura Mondo* hasonlóképpen az általa korszerűnek tekintett irodalmi-művészeti eszmény jegyében indul meg útján, direkt politikai tendenciát hosszú ideig nem fedezhetünk fel benne, mivel az eszperantó mozgalom „semleges” szárnyának szócsöveként működik. Mindössze utolsó korszakában kezd határozottabban politizálni. Ebben az időben válik jellemzővé rá egy antifasiszta, sőt baloldali hangvétel. Ekkor sem lesz azonban politikai folyóirattá, alapjában megmarad irodalmi orgánumnak, amiről első számának előszava így szól:

„Kiam ni ekirigas nian revuon, kiu volas esti pure kaj plene literatura, ni opinias, ke ni kompensas grave sentatan mankon de la Esperantista vivo.” (3) (Kiemelés tőlem, R. P. A.)

Amikor együtt nézzük a Nyugatot és a *Literatura Mondót*, látnunk kell egy lényeges mozzanatot. A két folyóirat ugyanannak az országnak a légkörében születik, ugyanabban a városban, Budapesten, működik a két szerkesztőség, a *Literatura Mondo* alkotóinak nagy része magyar, meghatározó egyéniségei mind azok. Ezek az emberek ugyanannak a kultúrának a neveltjei, mint a Nyugat köre, értékrendjük, eszméik is sok tekintetben egybeesnek. Mint ezt később részletesen ki szándékoznak fejteni, a *Literatura Mondo* fő képviselői ismerik, olvassák a Nyugatot.

A *Literatura Mondo* mindezen vonások és a későbbi indulás té-

nyének figyelembe vételével jó értelemben véve a Nyugat „epigonjának” tekinthető. (A görög szó eredeti jelentése: „utód”, így nevezték a Théba ellen támadó hét vezér fiait.) Másrészt a *Literatura Mondo* a Nyugathoz képest is úttörőbb, mivel eszperantó nyelven az *első* magas színvonalú irodalmi orgánus volt.

A két folyóirat általános összehasonlításában még egy területről szólnék: ez a világirodalmi tájékozódás. A Nyugat világirodalmi orientációja kezdetben franciás, osztrákos, a harmincas években egyre inkább kiterjed a francián és a németen kívül az orosz irodalomra, s egyre szélesebb körű az angolszász irodalmak szerepeltetése. Majd a negyvenes években folytatódik ez a világirodalmi tájékozódás, az áhított „virtuális Európa” megidézése. (4)

A *Literatura Mondo* tájékozódása szélesebb körű. Munkatársai között ott találjuk a francia Gaston Waringhien és Raymond Schwartz mellett az osztrák Nikolao Hovorkát, az észt Hilda és Helmi Dresent, a lengyel–zsidó Izrael Lejzerowiczot, a lett Nikolao Kurzenst, a spanyol Amalia Nuñez-Dubust és még számos különböző országokból való szerzőt. Vagyis a nemzetközi nyelven megjelenő kiadvány valóban nemzetközi kultúra orgánusaként működött. Ezt igazolja a „budapesti iskola” fő alakjának, Kalocsay Kálmánnak műfordítói munkássága is, melynek számos darabja a *Literatura Mondóban* látott először napvilágot. (5)

Végül összehasonlíthatjuk a két folyóirat küllemét. Ezek igen különböznek. A Nyugat a végtelenségig puritán, szinte szegényes megjelenésű, míg a *Literatura Mondo* külsőleg inkább hasonlít az Új Időkre vagy a Múlt és Jövőre. A prózai és verses írások között szépen elhelyezett fotók, reprodukciók láthatók, a címlapok is a kordivatot tükrözik. Csupán az utolsó periódus *Literatura Mondója* nélkülözi csaknem teljesen a képanyagot.

2. A két folyóirat kapcsolata

Ha magunk elé képzeljük a két világháború közti Budapestet, és arra gondolunk, hogy ebben a városban éltek mind a Nyugat, mind a Literatura Mondo vezéralakjai, óhatatlanul arra gondolunk, vajon milyen kapcsolat volt a két szellemi műhely között. Ha a Nyugat repertóriumát forgatjuk, erre semmiféle utalást nem találunk, egyet kivéve. Ez az egy: találkozunk benne Kalocsay Kálmán nevével. A nevezett úr orvosdoktor volt, és az eszperantó kultúra talán legnagyobb képviselője. 1921-ben, tehát a Literatura Mondo indulása előtti esztendőben (éppen harminc éves ekkor) három költeményt publikál a Nyugatban. Idézzünk néhány sort az elsőből!

*Nyugodt, hullámos tenger a hajad
Mit csóksirályok szárnya nem zavart még
S két hideg csillag homlokod alatt.
Az arcod csendes, tiszta és nyugodt
Szelíd sugárzó, hamvas szűzleányarc
Ki vagy, mi vagy, kiért vagy, nem tudod. (6)*

E vers eszperantó változata helyet kapott Kalocsay Kálmán híres, tíz évvel később napvilágot látott kötetében is, ott így hangzanak ugyanezek a sorok:

*Hararo via estas trankvile onda maro.
Ne taŭzis la supraĵon ankoraŭ kiso-mevoj.
Sub via frunto brilas malvarma stelo-paro.
Vizaĝo via pure, kvieta lunradias,
Virgina vizaĝeto florpolva, milda, ĉasta,
Kiu vi estas, kio por kiu: vi ne scias. (7)*

E három versen kívül, első pillantásra úgy tűnik, a Nyugat nem is vesz tudomást a Literatura Mondo létezéséről, sőt az eszperantó nyelvről és irodalomról sem. Ez azonban csak részben igaz, mivel a század első felének nagy költői, akik a a Nyugat meghatározó egyéniségei voltak, élénken érdeklődtek a világ nyelvi problémái, a nemzetközi nyelv, sőt nevezetesen az eszperantó iránt. Hogy ez miért nem tükröződik a

Nyugatban, arra talán majd egy nálam hivatottabb kutató fogja (?) megadni a választ egykoron. Jőmagam megelégszem egy-két nagy „nyugatos” e témájú néhány írásának ismertetésével, ama állításom bizonyítására, hogy a Nyugat tudott az eszperantóról.

Az első ilyen művész maga Ady Endre, aki körül a modern magyar irodalmi mozgalom kialakult. A nagy költő, aki kiváló publicista is volt, 1906-ban, tehát a Nyugat indulása előtt két évvel egy cikket ír a Budapesti Naplóba „Lellei” álnéven. Ebben olvashatjuk:

„Okosság szerint, s ha a gondolkozás betegségünk volna, minden internacionalizmus élén Magyarországnak kellene állnia Európában. A mi nyelvünket csak az internacionalizmus mentheti meg. És a világnyelvprobléma ezért rettenetesen magyar, sőt tulipános probléma. (...) Az élet egyre komplikáltabb és nehezebb lesz. Nem lesz időnk száz nyelvet tanulni. Gondoskodni kell tehát arról, hogy anyanyelvünk mellett egy közös nyelvvvel élhessünk. Hát nem magyar probléma-e ez a világnyelv? (...) Mellékes, hogy az eszperantó jó vagy rossz internacionális nyelv. De a cél, a törekvés elevenünkbe vág nekünk, magyaroknak, mint a beretva. Közülünk illenek, hogy kikerüljenek az internacionális nyelv legfanatikusabb apostolai. (...) Őrjöngenünk kellene az örömtől, hogy van egy tero, mely játszva lop be bennünket a kultúrnépek közé. Avagy ha nem tetszik nekünk az eszperantó, tessék egy magyar tudósnek világnyelvet föltalálni. Ismétlem, nem tudom, hányadszor: ez magyar probléma. Szinte a térkép ordítja ezt reánk, ha már az esziünk csöndes természetű. Egyszerre kiemelne bennünket a némettség karmaiból is a világnyelv. Ez: magyar probléma.” (8)

Babits Mihályról, aki Ady halála után a modern magyar irodalom vezéralakja lett, nem szokták tudni, hogy érdeklődött a nemzetközi nyelv gondolata iránt. Nemrég azonban előkerült hagyatékából egy feljegyzés, amely ezt az érdeklődést bizonyítja:

„A világnyelv műfordítóira (...) szerep vár annak a »lelkek egységének« megerősítésében, amelyet az európai kultúra fejez ki. Ha két nemzet két különböző nyelven olvassa ugyanazt: még mindig nem egészen ugyanazt olvassa. A nyelv nem közömbös köntöse a gondolatnak, hanem teste: s a lélek nem maradhat ugyanaz különböző avatagságokon át. De ha egyszer ugyanazon a nyelven fogja olvashatni minden nemzet ugyanazt az »európai irodalmat«!

Nem lenne ez hasonló az apostolok püünkösdi irodájához? Egy közös kincstár: közös kincs, közös lélek. Lelkek egysége.” (9)

A Nyugat szerzői közül a legtöbbet talán Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes írt a nemzetközi segédnyelv kérdéséről. A két elválaszthatatlan barátot gyakran szokták úgy emlegetni, hogy egyikük – Karinthy – lelkes híve volt az eszperantónak, míg a másik – Kosztolányi – ádáz ellenfele. Ez a szembeállítás, bármilyen hatásosan is hangzik, nem felel meg a valóságnak. Az persze igaz, hogy Karinthy többször is írt az eszperantóról, és véleménye mindig pozitív volt, míg Kosztolányinál szinte egymással ellentétes nézetekkel lehet találkozni ugyanannak a könyvnek a lapjain. De lássuk csak ezeket konkrétan! Az első Kosztolányi-írás 1906-ban keletkezett, a második eszperantó világkongresszus napjaiban. Érdeemes megismerkednünk néhány részletével:

„Az eszperanto-nyelv komoly és nyugodt térfoglalásából (...) azt kell következtetnünk, hogy rövid időn belül diadalmasan járja be az egész művelt világot s – ki tudja? – talán egyszer édesmindnyájunknak kulturnyelvévé is lesz. (...) Az ember-agyban fogant alkotás lassan-lassan átlelkesedik, a szavak lélekezni kezdenek, a mondatok pihegnek. Az antik kor csodája megismétlődik. A lelketlen kő élő hússá válik. A matematikai számítással megszerkesztett szervetlen alkotás élő organum lesz, észrevétlenül megvonaglik a szíve s szétönti dermedt tagjaiba az éltető, langyos vért. A nyelvészeti homunculus létrejő. (...) Nagyon nemes és nagy dologról álmodozik a nemes Zamenhof doktor. Az Embernek a nyelvét akarja megalkotni. Ez a gondolat, ez a nagy tűzű akarás csakugyan a XX. század hőséhez illik. (...) Ha Zamenhof doktor nyelvészeti remekműve leküzdí a gyerekkor betegségeit s lekerül az olcsó szenzációk polcáról, hatalmas hódítást tesz az egész földkerekségen: Az egységes világnyelv végleges elterjedése ezután már csak adminisztratív kérdés lesz. A jövő kultúra nyelvének nemes és ihletett előcsatárjaihoz, a Kongreso universala de Esperanto tagjaihoz sikert kívánó üdvözlötünket küldjük. Felettünk lebeg az ő csillaguk. A reménynek csillaga.” (10)

A másik írás hangvétele olyan, mintha nem is ugyanaz írta volna, mint a fent idézettet:

„A mű-nyelvek az értelem lombikjában jöttek létre. Tartósak, mint a kaucsuk-kézeltő és a bádognpohár. Nem hervadnak el soha, akár a papíroirágok. De nincs színiük és illatjuk. Vadonatújak és merevek, mint azok a gyári áruk, melyeket

az imént szállítottak haza. A nyelv varázsa azonban éppen az, hogy telistele van emberi tartalommal, letűnt nemzedékek életével. (...) Minden szó ereklye. A szenvedés szentelte meg s a szenvedély torzította el. Ami hajdan szabály volt, abból kivétel lett. Félreértésből keletkeztek gyönyörű, költői képek. Családi emlékek évezredes kincstára az élő nyelv. Azért tudunk beszélni rajta, mert hasonlít hozzánk, éppoly eleven és gyarló, mint mi. (...) De a műnyelveknek nincs emlékezetük se térben, se időben (...) Múltjuk még olyan kicsiny, hogy hagyományuk sincsen. Ami hagyományuk van, azt az ész kapcsolta rájuk. (...) Miképpen szólaltatunk meg így egy XVII. századi részeg kapust, egy mai léha ifjoncot, egy oktondi, régimódi urat (...), miképpen facsarjuk, gyötörjük ezt a halott anyagot, melyhez még sohase ért oda eleven kezével a kedély? Aztán miként selypegi a gyermek: tütü, zsizsi, dádá? A műnyelveknek nincs gyerekszobájuk.” (11)

A két írás közti ellentmondás egy nemrég előkerült Kosztolányi-levéllel oldható fel. A költő felolvasást tartott a rádióban. Minden valószínűség szerint ezt a második művet adta elő. Egy Pozsonyban élő magyar eszperantista, Kiss Kálmán, levélben reagált Kosztolányi szavaira. Ez az írás sajnos elveszett, fennmaradt azonban a jeles magyar művész válasza, amelyben ez áll:

„1933. VI. 4. Tisztelt Uram, rádiófelolvasásomat félreértette. Én az anyanyelv csodálatos gazdagságát emeltem ki és semmikép sem volt célom, hogy a műnyelveket lepocskondiázzam, melyeket a maguk keretében becsülök is. Eszperantóul – természetesen – tudok is, könyvtáramban nem egy eszperantó könyv van, számos munkámat lefordították eszperantóra. Egyébként multkor a budapesti eszperantó-egyesületben hosszabb előadásban fejtettem ki idevonatkozó véleményemet.” (12)

A levél nemcsak arra bizonyíték, hogy Kosztolányi tudott eszperantóul, hanem arra is, hogy legalább egy alkalommal előadóként eszperantó klubösszejövetelen is részt vett a harmincas években, tehát a *Literatura Mondo* második periódusában.

Ami Karinthy eszperantóhoz való viszonyát illeti: köztudomású, hogy a nagy író és humorista nem tudott igazán jól eszperantóul, de a nyelvtől és mozgalmának eszméjétől egy pillanatra sem tántorodott el. Valahány írásában szó esik Zamenhof nyelvéről, mindegyikből a pozitív állásfoglalás csendül ki. Talán legjellemzőbb közülük az 1927-ben keletkezett, és a *Hungara Heroldo* c. eszperantó mozgalmi lapban,

majd az Új Időkben megjelent *Paradoxon az eszperantóról* című, amelyben leginkább tettenérhető a karinthys gondolkodásmód, a „minden másképpen van” alapállás. Olvassunk bele a szövegbe!

„Hogy az eszperantó jó dolog, helyes dolog, a világ Babel-kérdését egyetlen és biztos módon megoldó egyetlen és biztos lehetőség: nyilvánvaló, tökéletes, cáfolhatatlan igazság. És én azt mondom neked, hogy ez a cáfolhatatlanság és tökéletesség volt eddig az egyetlen akadály, amin múltott, hogy feltalálásának negyvenedik évfordulóján nem tartunk még ott, hogy a világ minden iskolájában tanítsák, hogy minden írni-olvasni tudó ember tudjon eszperantóul is, hogy olyan természetes eszköze legyen a nemzetközi érintkezésnek, mint a vasút, vagy a távíró, vagy a posta. Azt hiszed most, erőltetem a paradoxont. Tévedsz. A világot, értsd meg végre, nem megismerés és belátás, hanem képzlet és hiúság kormányozza. (...) aki (...) lelke mélyéből kívánja a sikert, annak a meggyőzés és beláttatás eddigi politikáját feladva, a másikfajta politikának taktikájára kell áttérnie, amit napjainkban az emberi lelket jobban ismerő reklám- és divatcsinálás kultusza képvisel. (Karinthy kiemelése – R. P. A.) (...) Ne azt hirdesd, Samideano, hogy az eszperantó jó dolog, azt hirdesd, hogy divatos dolog. (...) Hogy Anatole France és Tolsztoj eszperantisták voltak, hallgasd el – hirdesd inkább, hogy Dempseytől és Josephine Bakertől csak eszperantóul lehet autogramot kérni – fogadok veled, hogy féléven belül Dempsey és Josephine Baker kénytelen lesz megtanulni eszperantóul azoktól, akik azért tanultak meg eszperantóul, mert azt hitték, hogy ők tudnak s így nekik is tudniok kell. Így van ez, divattárs.” (13)

Karinthynak konkrétan a Literatura Mondóhoz fűződő kapcsolata is tettenérhető. 1923-ban két írása jelenik meg a folyóirat első számában, a magyar Karinthy-olvasók körében jól ismert *Testi szépség* és az *Ő ad nekem témát* (14). A fordító neve, ki tudja, miért, hiányzik az írások végén. Ugyanez történik, amikor a Literatura Mondo 1931-ben egy olyan számmal indítja második periódusát, amelyben csak eredeti, eszperantó nyelven írt művek szerepelnek. Ezek között olvasható Karinthy *Ami most még nincs, de holnap már lehet* (15) c. publicisztikája, természetesen fordító nélkül, hiszen a lapban csak eredeti eszperantó művek vannak. A fordító lejegyzése persze mindhárom esetben kegyes csalás, amire az eszperantó irodalom történetében nem egy példa akad. Karinthy semmiképpen nem tudott olyan jól eszperantóul, hogy egy ilyen cikket ezen a nyelven fogalmazzon meg. Egy dolgot mindenesetre jelez az írás ilyen tálalása: a nagy magyar író oly mértékben elkötelezte ma-

gát az eszperantó ügye mellett, és oly mértékben támogatta a Literatura Mondo-t, hogy nevének az eredeti eszperantó szerzők közé emelését is elfogadta.

Eddigi vizsgálódásunk azt mutatja: a Nyugat vezető egyéniségeit, legalábbis a század elején, foglalkoztatta a nemzetközi nyelv eszméje, Kosztolányi megtanult eszperantóul, s fenntartásai ellenére, pontosabban: fenntartásairól a harmincas években előadást is tartott eszperantistáknak. Ez pedig azt jelenti: a Nyugat nagyjai szinte bizonyos, hogy tudtak a Literatura Mondo létezéséről. Ami Karinthyt illeti: ő élete végéig aktívan támogatta a nemzetközi nyelvi mozgalmat, sőt eredeti szerzőként is publikált a Literatura Mondóban, ami a lappal való aktív kapcsolatát bizonyítja.

Hogyan fest a két orgánium kapcsolata a Literatura Mondo részéről?

A folyóirat 1924. évi 8. száma Mondliteratura Observo (Világirodalmi Figyelő) rovatában esszét közöl Ady Endrétől. Ennek bevezető sorait idézzük:

„La nova hungara literaturo, kiu venis en la unuaj jaroj de l' jarcento, prezentis novajn gravajn talentulojn kun novaj direktoj kaj novaj formoserĉoj. Nova generacio petis lokon en la literaturo, kiu jam edukigis en la aero de la tiama transformiginta epoko. Kelkaj el ili fondis la revuon »Nyugat« (Okcidento) en 1908, kiu absorbis dum mallonga tempo preskaŭ ĉiun talentulon de la junularo. Ligitan estetikan aŭ politikan programon ĝi ne havis kaj ĝia redakta principo estis: lasi liberan elkuran lokon por ĉiu talento, sen la konsidero de mond-rigardo aŭ stilo.” (16)

Ha bárki számára kétséges volna, hogy a Literatura Mondo magyar szerkesztői és munkatársai ismerték, olvasták, nagyra értékelték a Nyugatot, a fenti idézet minden kétségüket el kell oszlassa.

A Literatura Mondo Japánban készült újranyomásában található indexet tanulmányozva is többször találkozunk a Nyugat szerzőinek nevével. A *Beletro* (Szépirodalom) címszó alatt a *Hungara* (Magyar) fejezet *Prozo* (Próza) alfejezetében Ady Endre áll az élen *Béni, az apostol* c. novellájával (1924/130–131), majd Babits Mihály következik *Mese a Dekameronból* (1925/83–85), *Isten fogai közt* (1925/147), *Odysseus és a szirének*

(1924/37–40). [Az indexből kimaradt *Az angyal* (1936/15–18).] A harmadik jelentős nyugatos alkotó a sorban Karinthy Frigyes, akitől az *Utazás Faramidóba* c. regényt közölte folytatásokban a *Literatura Mondo* (1933/73–74; 85–86; 102–104; 116–117; 134–135; 150–151; 166–168; 183–185). Az index itt egy kicsit félreviszi az olvasót, mivel, mint erről már szó volt, még három Karinthy-írást találunk a *Literatura Mondo* évfolyamaiban: *Ami most még nincs, de holnap már lehet* (1931/7–8); *Testi szépség* (1923/8–9); *Ó ad nekem témát* (1923/13–14). (17)

Mint erre már az előzőkben utaltunk, legalábbis az első két írás magyar nyelvű Karinthy-művek, amelyeket a *Literatura Mondo* mozgalmi megfontolásokból eredeti eszperantó alkotásként szerepeltet. Minden valószínűség szerint az első helyen szereplő *Ami most még nincs...* is ebbe a kategóriába tartozik, bár e mű magyar eredetijére még nem sikerült rábukkannunk. E három Karinthy-alkotás a fordító mellőzése okán az indexben az eredeti eszperantó irodalmat tartalmazó fejezetbe került. Kimaradt az indexből a *Barrabás* című novella, amely az 1926-os egyetlen szám első oldalán olvasható.

Kosztolányi Dezsőtől a *Húsz pengő* (1937/19–20) és *A becsületos város* (1935/73–75) című novelláinak eszperantó fordításaival találkozunk. Majd Krúdy Gyulától *A postamester levele* következik (1924/2–4), és Móricz Zsigmond *Tragédiája* (1925/34–36). Végül Szomory Dezső zárja a sort *III. Richárd király* c. írásával (1931/37–40).

A *Poemoj* (Versek) alfejezet szintén Ady műveinek sorával indul a *Literatura Mondo* indexében. *Ádám, hol vagy?* (1924/133) nyitja a sort, majd *Az Úr érkezése* (1924/132), *A Holnap elébe* (1924/132), *Jó Csönd-herceg előtt* (1924/13), *Az őszi lárma* (1924/132), *Mária és Veronika* (1924/133), *Halálvirág: a csók* (1924/132), *Sírni, sírni, sírni...* (1924/133), *Májusi zápor után* (1924/133), *Álom egy méhesről* (1924/133), *Az Isten harsonája* (1924/132) és *Asszonyok a parton* (1924/133) következnek. Babits Mihály két verse is szerepel a *Literatura Mondo* indexében: a *Régen elzengtek Sappho napjai* (1924/39) és *Örök dolgok közé legyen híred beszótt* (1937/44). (18)

A következő nyugatos író az index ábécérendjében Illyés Gyula, *A ház*

végén *ülök* c. költeményével (1934/116), majd Karinthy Frigyes neve mellett a *Halott* c. versének eszperantó fordítását találjuk (1932/149), Tóth Árpád *Április* c. alkotása zárja a sort (1948/82–83). (Meggondolkozott, hogy Tóth Árpád ilyen későn került a *Literatura Mondóba*. Úgy tűnik, életében az irodalmat szerető közönség nem méltatta kellő figyelemre a halkszavú költőt, s ez alól az eszperantó irodalmi orgánus sem kivétel.)

Az index *Studoj* (Tanulmányok) c. részének *Neesperantaj temoj* (Nem eszperantó témák) c. fejezetének *Literaturo* (Irodalom) c. alfejezetében három esszét találunk a Nyugat egy-egy vezéregyéniségéről: Adytól (1924/143), Babitsól (1924/54–55) és Kosztolányitól (1937/32). Mindhárom írás a *Literatura Mondo* egy-egy száma végén lévő *Literatura Observo* (Irodalmi figyelő) c. rovatban olvasható. Ez a rovat az adott szám íróit, művészeit ismertette általában. A kis esszék kitűnő képet adnak a három íróról. A már idézett Ady-cikk így jellemzi a XX. századi magyar irodalom e kiemelkedő egyéniségét:

„*Ady estas pura hungara sango, deveninta el tiu vilaĝa malgrand-nobelaro, kiu konservis el ĉiuj klasoj eble plej nemiksitate la praan tipobildon de la hungara animo. (...) Malhela montpejzaĝo estas la poezio de Ady. Sen ĉarmaj, verdaj valoj. Varma sunbrilo malofte ludas, sur fajrerantaj rosoj de fresaj floroj, ne aŭdiĝas alaŭdkantoj anoncantaj la ĝojon de l' vivo. Sed timigajn belajojn ĝi havas: profundajn abismojn, en kiujn kapturte oni rigardas kaj el kiuj la plej grandaj aferoj de l' vivo sin etendas antaŭ nin.*” (19)

A Babitsról szóló írásban ezt olvashatjuk:

„*Liaj unuaj poemoj frapis per mirinda perfekteco de ekstera kaj intera formo, per la kapablo: fandi en sin ĉiujn epokojn kaj skolojn de Horatius tra Wolfram von Eschenbach kaj la Parnassé ĝis la kinematografio kaj respeguli ilin en la koloro de nervoza, febra kaj profundpensa artista individuo.*” (20)

A Kosztolányival foglalkozó kis cikk szűkszavúbb az előző kettőnél, és főképp a költő-író verses és prózai köteteinek rövid ismertetését tartalmazza. Mégis érdemes idézni a rövid mű első mondatát:

„*Antaŭ nelonge mortis Kosztolányi, kiu kun Ady kaj Babits formis la grandan poeto-trion de la antaŭmilitaj jaroj.*” (21)

Az idézett tanulmányrészletek azt mutatják: a *Literatura Mondo* magyar szerkesztőinek világos és sajátságos képük volt a Nyugat vezére-

gyéniségeiről, akiket egy határozott értékrend szerint helyeztek el egymás mellett. Csak sajnálhatjuk, hogy a három esszé szerzőjének (szerzőinek) személyét mindössze találgatni lehet az írások végén olvasható betűkből: *a. ŝ., kr, ps.*

A *kr* valószínűleg a „Kopar” (Kalocsay gyakori álnevének) első és utolsó betűje, a *ps* lehet a fordító Spierer (később Somlai) László családnévnek első két betűje, visszafelé, de mi ez az *a. ŝ.*? Jó lenne tudni, annál is inkább, mert az a tanulmány a legjobb.

A magyar irodalommal foglalkozó azon tanulmányok közül, amelyek a *Literatura Mondo* hasábjain láttak napvilágot, talán legérdekesebb az, amelyik az eszperantó nyelvű magyar irodalmi antológiát, az 1933-ban megjelent *Hungara Antologiót* értékeli. Az írás pikantériáját éppen az adja, hogy ez az egyetlen magyar irodalommal foglalkozó elemzés, amelyet nem magyar ember írt a *Literatura Mondo* történetében. A szerző ugyanis francia: Gaston Waringhien, aki nem tudott magyarul, és ismereteit a magyar irodalomról főként eszperantó fordításokból szerezte. Hosszú esszéjében, amely a folyóirat 1933-as 6. és 7. számában jelent meg, a sok érdekes, izgalmas meglátás mellett egy óriási melléfogás is található. Ezt idézzük:

„Sed kiel ajn patosa estas Ady, pli tuŝas min la tonoj de Mihály Babits: ne, eble, ĉar li estas pli granda, sed ĉar lia lingvo ŝajnas al mi pli drasta, pli sukplena. Unu el la grandaj francaj verkistoj, Th. Gautier diris iam: »Tio, en kio konsistas mia forto, estas, ke mi estas homo, por kiu la ekstera mondo ekzistas.« Nu, mi havas la impreson, ke la ekstera mondo ekzistas pli por Babits ol por Ady, ludas por li pli gravan rolon la vivo.» (22)

Ez a vélemény, amely természetesen téves, nem róható fel teljes mértékben a francia filológusnak, aki az ellenforradalmi korszak politikai viszonyai következtében és a *Literatura Mondo* fordítói (főként Kalocsay) ízlése által megszűrt Adyt és Babitsot kapott eszperantóul.

Mert igaz ugyan, hogy „A lírikus epilógja” túlon túl egyoldalú és torz önarcképet fest Babitsról – *Csak én bírok versemnek hőse lenni, / első s utolsó mindegyik dalomban: / A mindenséget vágyom versbe venni, / de még tovább magamnál nem jutottam.* stb. – mégis, ha éppen Adyval állítjuk szembe, ő sokkal inkább a belső világ költője, mint nagy kortársa. Hi-

szen Adyt érdekelte *Csupán Politika és Szerelem*, ő tudta a *Kétféle velszi bárdok* első négy sorába besűríteni a magyar történelmet a honfoglalástól a filoxéráig. Úgyhogy szememben Waringhien tévedése valójában – legalábbis részben – a Hungara Antologio kritikáját jelenti, vagyis azt tükrözi: annak munkatársai versválogatásuk által hamis Ady- és Babits-képet alakítottak ki olvasóikban. (A kritika valójában a *Literatura Mondo* gárdáját érinti, mivel a két társaság ugyanazokból a személyekből állt.) Hogy ennek mi volt az oka, s mennyiben ők, mennyiben a külső tényezők a hibásak, ennek eldöntése nem e dolgozat feladata.

A recenziók között összesen hármat találunk, amelyek a Nyugat körét érintik. Az első Karinthy Frigyes *Holnap reggel* c. drámájáról (23), a másik kettő két Babits-műről, az *Elza pilóta* c. regényről (24) és *Az európai irodalom történetéről* (25) szól. Az első ismertetett műnek eszperantó vonatkozása is van, mivel a recenzált alkotás nem az eredeti darab, hanem annak Kalocsay Kálmán általi eszperantó fordítása. A másik két recenzió érdekessége viszont éppen az, hogy a kor legjelentősebb magyar irodalmi alkotójának két magyar nyelvű kötetét ismerteti a nemzetközi nyelven olvasó művelt közönséggel.

Érdemes mindhárom írásból idézni néhány mondatot.

„»Morgaŭ matene« estas vere moderna kaj pensiga verko. Ĝia lingvo estas plensenta, delikata kaj intima, prezentante per tiu intimeco la ĉefan karakteran trajton de la hungaraj verkistoj, kiu donas al iliaj kreaĵoj valoron ne malpli grandan ol la ĉion utiliganta sintezo de la germanoj, profunda memanalizo de la rusoj, kavalireco kaj sentosparemo de la angloj kaj originaleco, ofte pikanteco de l' francoj.” – írja a *Holnap reggel* kapcsán a magát *Skito* álnévvel jelölő szerző. (26)

Az *Elza pilóta* c. Babits-regény ismertetésében ezt olvashatjuk Babitsról:

„Proksimume de unu jaro li estas grave malsana, sekve de tio li estis devigata preskaŭ senmove kuŝi dum longaj monatoj. Sed la korpaj suferoj neniel subfosis la viklecon de lia eksterordinare perceptiva intelekto, neniel malpliigis la kreantan forton de la imagorica fantazio. La propraj suferoj, la propra vivodanĝero ne deturnus lian rigardon de la danĝeroj, sorto de la Homo.” (27)

Az *európai irodalom történetét* így méltatja a recenzens:

„Kion en ĉi tiu libro Babits vidis kaj vidigis: tio trans la limoj de la hungara literaturo signifas veran valoron en ĉia internacia rilato. Ĉi tiu libro postulas

la tradukon en la lingvon de ĉiu granda popolo, ĉar nur al malmultaj sukcesis trarigardi la evoluon de la mondliteraturo el tiu alto kaj kun tiel profundsonda rigardo.” (28)

Az idézetek arról tanúskodnak: a Literatura Mondo törekedett rá, hogy nemzetközi olvasótábora közelebb kerüljön a magyar irodalomhoz, annak a Babits vezette Nyugat alkotói által képviselt vonulathoz, az általa létrehozott értékekhez.

Lezárva a két folyóirat egymással való kapcsolatáról szóló gondolatainkat, azt mondhatjuk: ha a Nyugat mint irodalmi orgánus gyakorlatilag nem vett tudomást eszperantó nyelvű társa létéről, az utóbbi számára igen fontos volt, hogy a huszadik századi magyar irodalom legjelentősebb periodikumáról, annak vezető alkotójáról informálja olvasótáborát, közölje, értékelje, ismertesse műveiket.

3. Meghatározó egyéniségek

Minden irodalmi folyóirat, szellemi műhely néhány vagy akár csak egy jelentős egyéniség körül alakul ki. Nem kivétel ez alól a szabály alól sem a Nyugat, sem a Literatura Mondo. S ha a periodikum sokáig kíván megjelenni, biztosítani kell ennek anyagi hátterét is. Éppen ezért fontos, hogy ott álljon mellette egy esetleg több mecénás, vagy ahogy ma mondják, szponzor. Jó, ha ez az anyagi támogató maga is íróember, mi több, tehetséges, mivel ellenkező esetben árthat a lap színvonalának. Ez utóbbi feltételnek is eleget tett mindkét folyóirat.

Ha a Nyugat meghatározó egyéniségeit vesszük sorra, legjobb kalauzunk Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete*, mivel a kiváló író könnyed stílusban, egyszersmind hihetetlen éleslátással ábrázolja őket. A folyóirat főszerkesztőjét így jellemzi:

„A Nyugat negatív szellemének, a jobbért való rombolásnak legkiválóbb képviselője főszerkesztője, Ignotus volt. Egész hosszú írói munkássága harc, pihe-nés nélkül. Mozgékony, rendkívül sokoldalú szellem, aki mindenütt ott van, ahol úgy látja, hogy veszélyben forog a szellem szabadsága.” (29)

A szerkesztőről a következőket írja:

„(...) Osvát Ernőnek elve az volt, hogy semmi sem fontos, csak az, hogy az író tehetséges legyen. Puritán és áhítatos életét arra szentelte, hogy világosságra hozza a rejtett tehetségeket. A Nyugat későbbi nagyjait ő vezette be az irodalomba, de ő maga mindig háttérbe vonult, és csak arra vigyázott, hogy mindenki szabadon fejthesse ki egyéniségét.” (30)

A Nyugat két vezéralakja Ady és Babits. Ady szerepét így láttatja Szerb Antal:

„Adyban volt valami profétikus, volt benne valami a »jelből, melynek ellenmondatik«. Az első pillanattól kezdve, amint feltűnt, egyszerre formát kapott

az addig kaotikus irodalmi tudat: Ady neve két ellentétes táborra osztotta az embereket, egyszerre mindenki pontosan tudta a helyét.” (31)

A másik vezéregyéniség, Babits jelentőségéről ezt olvassuk a könyvben:

„Babits Mihály, az ember és a mű, érték művészi értékétől függetlenül is: mint kulturális tény, mint a magyar szellem új szintézise Európával. (...) Ady volt az, akinek helyet kellett csinálni a megkövült múlt feláldozásával – de a Nyugat vallott programját Babits igazolja. A mozgalom kissé kapkodó és tájékozatlan európaisága benne teljesedik mindent átfogó megértéssé és mindent magyarrá építő alkotássá.” (32)

Talán ez a néhány Szerb Antal-idézet elegendő, hogy hiteles forrásból merítve szóljunk a Nyugat néhány meghatározó, központi figurájáról. Persze, ott álltak mellettük a többiek: a halk Juhász Gyula, a mives, csöndes szavú Tóth Árpád, a veretes költőiségű Füst Milán. De róluk most talán elég ennyi, mivel jelen dolgozatban nem szándékozunk a mélyebben foglalkozni a Nyugat alkotóival, csupán a párhuzamokat keressük, melyek a század első felének nagy magyar irodalmi folyóirata és a Literatura Mondo között vonhatók. Nem feledkezhetünk meg azonban két fontos emberről: Hatvany Lajosról és Fenyő Miksárról, akiket Szerb Antal *„a Nyugat két mecénása és elszánt propagandistája”*-ként jellemez. (33)

S ha ezután sorravesszük azokat, akik ott álltak a Literatura Mondo bölcsőjénél, akik három periódusán át vitték a zászlót, sok hasonló, s egyben különböző mozzanatot találunk.

Kezdjük a szponzor személyével. Itt is a jómódú zsidó polgárság köréből származik az illető, bár korántsem olyan gazdag, mint báró Hatvany vagy Fenyő, aki vezető szerepet töltött be a magyar gazdasági életben. A Literatura Mondo mecénását dr. Schwartz Tivadarnak (1894–1968) hívták, ezt a nevet mint szerző ő Teodoro Schwartzra, néha Teo Melasra eszperantósította, később hivatalosan Sorosra változtatta. Nem tévedés: az ő fia Soros György, a világhírű, dúsgazdag alapítványtevő. Amellett, hogy a pénzt adta a laphoz, Schwartz-Soros 1924 végéig mint felelős szerkesztő jegyezte is a Literatura Mondót. Szerkesztési elveiről keveset tudunk, amit mondhatunk, az annyi: az ő tevékenysége idején legszebb a folyóirat külleme. Tördelése, képszer-

kesztése a késő szecesszió ízlésvilágát tükrözi, némi konzervativizmussal társulva. Az is tény, hogy Schwartz a boltra végig ráfizetett, az eredetileg tervezett ötezer előfizetőnek csak a töredékét sikerült megszerezni. A *Literatura Mondo* első periódusának évfolyamait lapozgatva minden szám borítójának belső oldalán kétségbeesett jeremiádokat olvashatunk a folyóirat anyagi helyzetéről, amelyeket prófétai átkok és könyörgések váltanak fel. Ezek az eszperantistákhoz szólnak, akiket arra szeretnének rávenni: fizessék elő a lapot. E művek szerzőjének a legérdekeltetebbet, Schwartzot sejtem. Azt hiszem, ilyen propagandával – könyörgéssel és átkozódással – sem akkor, sem ma, de talán sohasem lehet előfizetőket szerezni, még akkor sem, ha a *Literatura Mondo*val szembeni mozgalmi szűkmarkúságnak bizonyára egyéb oka is lehetett.

A folyóirat mecénásának volt még egy híres ötlete, amellyel megpróbált előfizetőket toborozni. Az 1924-es nürnbergi, hosszú ideig legnagyobb résztvevőszámú eszperantó világkongresszusra a folyóirat főmunkatársaiból (Kalocsay Kálmán, Baghy Gyula és mások) alkalmi műkedvelő színésztruppot szervezett, amely Heltai Jenő *A királyné apródja* c. egyfelvonásosát, valamint egy Karinty-groteszket és dalokat adott elő. A siker azonban csak erkölcsi volt, anyagi nem, pontosabban még csak erkölcsi sem, mivel sokan komolytalannak vélték azt a folyóiratot, amely kabarét rendez, hogy olvasókat szerezzen. (34)

Így aztán 1925-ben a *Literatura Mondo* borítóján mint felelős szerkesztő dr. Kövesdy-Rácz Béla jelenik meg, akiről az annalesek alig-alig emlékeznek meg. Az 1933-ban megjelent *Enciklopedio de Esperanto* a róla szóló szócikkben nem említi, hogy egy esztendőn keresztül a *Literatura Mondo* felelős szerkesztője volt.

Amikor 1931-ben újraindul a *Literatura Mondo*, új ember veszi kézbe a folyóirat anyagi ügyeit. Ma úgy mondanánk: kisvállalkozó. Egy szegény sorból felkapaszkodó nyomdatulajdonos az új mecénás, aki azonban nem jeremiádkkal, hanem ügyességgel akarja biztosítani a periodikum megjelenését. Neve: Bleier Vilmos (1903–1940). Ő is zsidó, de nem a gazdag fajtából. Újpestről származik, és a munkás eszperantó szervezet adminisztrátori állását hagyja ott, hogy újra kiadja az 1926

óta szünetelő irodalmi folyóiratot. Kalocsay Kálmán így emlékezik az esetre:

„En la unua kunsido, kie li kunvokis la »stabon« (...) li eksplikis siajn planojn: ne nur eldoni L. M., sed ankaŭ fondi eldonejon, kiu ĵetos Esperantajn librojn amase en la merkaton, superante la iaman eldonaktivecon de la franca firmo Hachette.” (35)

Bleiernek feltehetőleg nem volt tőkéje, kölcsönöket vett fel, hogy vállalkozását beindíthassa. Tudta: nem elég a könyveket kiadni, el is kell adni őket. Ezért megszervezte az AELA (Asocio de Esperantistaj Libro-Amantoj) nevű szervezetet, amelynek tagjai olcsón juthattak a Bleier által kiadott könyvekhez. Két propagandakörutat is végigutazott, hogy a Literatura Mondónak előfizetőket, a könyveknek vásárlókat szerezzen. Vádak érték, hogy az eszperantó ügyéhez nem méltó kufárkodással foglalkozik, holott a nyelv és a mozgalom történetének máig legjelentősebb kiadói tevékenységét folytatta. Nemzeti antológiákat, Dante *Pokol* c. művét, korszakos jelentőségű eredeti eszperantó versesköteteket, rendszeres nyelvtant jelentetett meg, összesen mintegy 80 címet. Mindezt töretlen optimizmussal és jó humorral.

„Li certe havis grandajn financajn zorgojn – írja róla Kalocsay Kálmán –, sed tion neni povis rimarki: li gaje ridetis el post siaj okulvitroj.” (36)

Bleier jelleméhez még néhány fontos adalékot szolgáltat a már kétszer idézett Kalocsay:

„Mi ne scias, ĉu li legis kaj ĝuis la literaturon, la librojn de li eldonitajn, aŭ dank’ al ia neklarigebla instinkto li elektis ĝuste tiujn el la proponitaj. Se li elektis instinkte, lia instinkto funkciis preskaŭ senerare: inter liaj eldonaĵoj nur escepte troviĝas pecoj sub respektinda nivelo.” – írja. (37)

Ugyancsak ő jegyzi meg, hogy Bleier mint kiadó, sohasem akart semmi általa írt dolgot beerőltetni a lapba, holott jól tudott eszperantóul, s egy emlékkönyvi előszó és néhány e könyvben megjelent, általa írott anekdota kapcsán kiváló stílusról és jó humorról tett bizonyosságot. (38)

S ami talán a legfontosabb a Literatura Mondo e kulcsfigurájának jellemét kutatva: amikor kitört a híres vita az ún. „neologizmusokról” (erről később részletesebben szólunk), és a Literatura Mondo számos előfi-

zetője lemondta a lapot, Bleier Vilmos nem tett szemrehányást Kalocsaynak és az őt támogatóknak, pedig anyagi veszteségek érték. (39)

A folyóirat második mecénásáról szóló gondolatok befejezéséül igazat kell adnom Kalocsaynak:

„Ni trankvoile povas diri, ke sen V. B. la Esperanta literaturo estus multemulte pli malriĉa.” (40)

1947-ben a *Literatura Mondo* utolsó szakasza idején Bleier Vilmos helyét öccse, Béla (1905–1986) veszi át, aki ekkor magyarosítja nevét Berceire. Érdeme, hogy a folyóirat még két évig élt, és ezáltal több művet megjelentetett, számos tehetséget hozott napvilágra. Bercei Béla, aki tevékeny eszperantista volt, korántsem játszott azonban olyan jelentős szerepet a *Literatura Mondo* életében, mint bátyja. Ezért róla talán elég ennyi. (41)

Ami azt a szerepet illeti, amelyet Ady és Babits játszott a Nyugat életében, ezt a *Literatura Mondo*-ban két ember töltötte be, együtt, és egész más szereposztásban. Az egyik Baghy Gyula – Julio Baghy – (1891–1967), a másik Kalocsay Kálmán (1891–1976) volt. Baghy, aki eredeti foglalkozását tekintve színész volt, igazi lírikus alkat. Versei azt az elemi költőiséget képviselik, amelyet Catullus, Heine, Petőfi, Ady vagy Jeszenyin lírájában csodál a világ. Ráadásul mint személyiség is igen vonzó volt, sokan szerették, annál is inkább, mert tanfolyamokon is tanított, ahol számos rajongó tanítványt szerzett magának a Paĉjo (Papa) mozgalmi nevet kapott színész-költő-tanár. Népszerűségének fő oka talán mégis abban áll, hogy ő vitte tovább legkövetkezetesebben a Zamenhof által „homaranismo”-nak nevezett mozgalmi ideológiát, az eszperantista humanizmust. Hogy milyen szintű volt Baghy irodalmi munkássága, erről később szólunk.

Kalocsay, aki „civilben” orvosként működött, és hobbiból kezdett költészettel és eszperantóval foglalkozni, egész más egyéniség. Zárkózott, fölényes modorú, ironikus, csípős humorú ember. Mint költő igazi poeta doctus, akárcsak Babits. Számos nyelvből fordít, elméleti munkákat is ír, félelmetesen tud eszperantóul, a nyelv minden csínját-bínját ismeri. Rengetegen csodálják, de talán senki sem szereti. Nagysága viszont megkérdőjelezhetetlen mind a mai napig. Zamenhof óta talán

senki nem tett annyit az eszperantó nyelvért és kultúráért, mint ő. Ha a Nyugat alkotógárdáját nézzük, Kalocsay leginkább és igen tudatosan Babitshoz kapcsolódik. Legjellegzetesebb ebből a szempontból Pokolfordítása. Aki ismeri a két világháború között megjelent Dante-kiadásokat, amelyek a Babits-fordítást tartalmazzák, és belelapoz a Kalocsay fordította Pokol eszperantó nyelvű kötetébe, ismerős vizeken érzi magát. A könyv megformálása, az énekek előtti előszavak teljes mértékben Babitsot követik. Megérne hosszabb vizsgálódást Kalocsay versfordítói munkássága abból a szempontból, mennyiben inspirálta azt a Nyugat költőinek, főként Babitsnak a műfordítói tevékenysége. Tény, hogy a Tutmonda Sonoróban számos olyan világirodalmi verset találunk, amelynek magyar fordítása a Nyugat valamelyik költőjétől származik. Ez bizonyára nem véletlen. Elég csak Kalocsaynak Waringhien-nel közösen fordított teljes Baudelaire-jére gondolni, amely munkát a magyar műfordítás-irodalomban Babits Mihály, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc végeztek el.

A Babitshoz, a Nyugat általa vezetett vonulatához való kapcsolódás ellenére azért érzem Kalocsayt közelállónak Adyhoz, mert éppen ő képviseli a haladásnak, a költészet megújításának azt a forradalmi szellemét, amely Ady fellépésének lényegét is jelentette. Erről a következő fejezetben lesz szó részletesen. Most legyen elég annyi, hogy a főntebb idézett megosztó hatás, amely az olvasó közvéleményt pártokra szaggatta Ady költészetében, ez Kalocsaynál is jelen van, de nincs ott Baghynál, bármennyire Babitshoz hasonlóan poeta doctus az egyik, és Adyhoz hasonlóan isten kegyelméből való költő a másik. A két költő nagyságának megítélése mindmáig nem egyértelmű. Kalocsay jelentőségét, különösen ma már, senki sem kérdőjelezi meg. Baghy esetében ez a megítélés korántsem ilyen egységes.

1957-ben még ezt írta William Auld Kalocsay és Baghy történelmi szerepét méltatva:

„*Sur la sultro de la du hungaraj kolosoj (...) konstruiĝis nia vere matura poezio.*” (42)

Hozzáteszi azonban:

„*Baghy estis la poeto de la popolo kaj Kalocsay la »poeto de la poetoj«.*” (43)

Az igazság valahol itt található. S ha Baghy költői nagyságát 1969-ben

joggal vitatta Benczik Vilmos, a Baghy-jelenség szerepe az eszperantó irodalom kifejlődésében jelentős. Annál is inkább, mert a nemzetközi nyelvű költészet mai állapotából kiindulva érezzük a Baghy-féle líra naiv, kissé pózoló jellegét, a kor eszperantó olvasója számára azonban ez a művészet sokkal emészhetőbb volt Kalocsay mívesebb, elvontabb hangú verseinél. (44)

A Kalocsay–Baghy páros paradoxona: míg a *Literatura Mondo* virágkorában, a '30-as évek elején Kalocsay tevékenysége osztotta meg az eszperantó irodalom olvasóit, ahhoz hasonlóan, ahogy Ady megosztotta a magyar olvasóközönséget, utókorukban Baghy megítélése okozza a megosztottságot az eszperantista irodalmárok között. S ami a Kalocsay–Baghy viszonyban a legizgalmasabb: micsoda történelmi véletlen, hogy az eszperantó irodalom egymást kiegészítő két vezető költőegyénsége egy országban, egy évben született, élete legnagyobb részében ugyanabban a városban – Budapesten – élt, ugyanazon folyóirat gárdájában dolgozott. Ez már csoda.

Itt tulajdonképpen véget is ér mindaz, ami fontosat el lehet mondani a *Literatura Mondo* vezető egyéniségeiről, pedig ott dolgoztak mellettük a tehetségesnél tehetségesebb munkatársak: Bodó Károly, Spierer-Somlai László, a kitűnő műfordítók, Szilágyi Ferenc író-fordító, Kökény Lajos, az *Enciklopedio* szerkesztője, Balkányi Pál, akitől a folyóirat neve is származik, Halka László, aki *Parvus Piscis* álnéven is publikált. S még csak a magyar munkatársakat emlegettük, nem is szóltunk azokról a külföldi szerzőkről, akik a *Literatura Mondo* hasábjain jelentek meg.

Egyvalakit azonban kiemelnénk a lap munkatársai közül, s ez Totsche-Tárkony Lajos (1902–1978). Talán azért, mert Kalocsay és Baghy mellett ő volt a legjelentősebb költőegyénség az ún. „budapesti iskola” tagjai között, a költészet mellett jelentős kritikai munkásságot is folytatott, s megkockáztatjuk: ha Baghyval állítjuk szembe, kettejük közül ő volt a jobb költő.

A már többször emlegetett Tóth Árpádhoz hasonlít, költészetének halk, szelíd hangja okán s azon az alapon is, hogy Kalocsay mellett

ugyanúgy háttérbe szorult, mint az *Esti sugárkoszorú* költője a kor magyar poeta doctusa mellett. Babitsról írta:

*June mi estis sub la sorĉ' multobla
de via rim' magia, ritmo nobla,
sufoki devis mi ĉi sanktajn eĥojn
por aŭdi sonon de la voĉo propra. (45)*

Ez is egy kis kapocs a Literatura Mondo és a Nyugat között.

Lezárva a témát, megállapíthatjuk: a Budapesten párhuzamosan megjelent két folyóirat vezéregyéniségei számos hasonló és eltérő vonást mutatnak. A lap első mecénása sok tekintetben emlékeztet a Nyugat támogatóira, míg a második, harmadik szakasz kiadó testvérpárja már más társadalmi rétegből kerül ki. A szellemi vezető egyéniségek – a Nyugat esetében Ady és Babits, a Literatura Mondóében Baghy és Kalocsay – hasonlósága: egyikük (Ady–Baghy) kirobbanó líraiságú költőalkat, másikuk (Babits–Kalocsay) poeta doctus. A jelentősebb azonban a Literatura Mondo esetén Kalocsay, a tudós költő, míg a Nyugaton ez a rang egyértelműen Ady Endrét illeti meg. S akárcsak a Nyugat gárdája, a Literatura Mondo szerkesztősége is rendelkezett számos kiváló tehetséggel, akik nagy szerepet töltöttek be a két irodalomban.

4. Viták, botránnyok

Egy irodalmi-szellemi mőhely nem lehet meg viták nélkül. Vannak olyan irodalmi orgánnyok – gondoljunk a rendszerváltás előtti ÉS-re –, amelyek tudatosan rendeznek vitákat, hogy pezsdítsék a szellemi életet, s egyszersmind érdeklődést keltsenek maguk iránt. Viták azonban – óhatatlanul is – keletkeznek, ahol íróemberek vannak együtt. E disputák gyakran nem mentesek személyeskedésektől, úgy-hogy sokszor e vitáknak botránnyzaguk van. Különösen jelentős egy irodalmi orgánny életében az olyan viták-botránnyok, amelyek a lap körül zajlanak. Ezek az események azt jelzik: a periodikum körül széles körű társadalmi érdeklődés nyilvánul meg: az emberek nem közömbösek iránta. Szeretik vagy gyűlölik, de megveszik és olvassák.

A század elejének legendás magyar irodalmi folyóirata, a Nyugat sem mentes az effajta történeésektől. Még csak néhány hónapja létezik, amikor az őt létrehozó mozgalom vezéralakja, Ady Endre egy cikket ír a konzervatív Új Időkbe A duk-duk affér címen. Ebben egy melanéziai titkos társaság vezéréhez hasonlítja magát, aki nem tudja, hogy ő a vezér. Az írásban többek között ilyen kijelentések olvashatók:

*„... jogom van kijelenteni, hogy a nevemben, cégérem alatt ágáló senki-
ket jobban utálok, mint általában engem szokás utálni.” (46)*

E cikk körül azután nagy polémia alakult ki, ahol a felek kölcsönösen sértegették egymást, míg végül az ügy elcsitult: Ady és a Nyugat köre egyaránt belátta, hogy szükségük van egymásra.

A másik híres-hírnedt Nyugat-vita Hatvany Lajos és Osvát Ernő között alakult ki. 1911-ben Hatvany szemrehányta a lap nagyhatalmú szerkesztőjének, hogy tehetségfelfedezői hajlamainak következtében jelentős irodalmi alkotások mellett dilettáns színvonalú műveket is megjelentet a Nyugatban. A báró szerint ez lejáratja a folyóirat tekintélyét, sőt veszélyezteteti annak kiadhatóságát.

gát. Osvát ingerülten válaszolt, a két férfi között párbaj is lezajlott, majd Hatvany kivonult a Nyugatból. (47)

A húszas évek sok port kavart Nyugat-vitája Babits és Ignotus között alakult ki. Ennek alapja a Timár Virgil fia c. Babits-regény egyik ellenszenvesnek ábrázolt alakja, akiben Ignotus magára vélt ismerni. (48)

E viták a Nyugat körében indulnak és ott is maradnak, a folyóirat olvasótáborra persze tudomást szerzett róluk, és minden egyes olvasó kialakította a maga álláspontját, ahhoz a félhez csatlakozva, amelyik szerinte a helyes álláspontot képviselte.

A Nyugat és Ady körül kialakult nagy polémia ezzel szemben nem a folyóirat berkeiben keletkezik. A konzervatív irodalmi és politikai erők indítják azt, nem kisebb hatalmú, jelentőségű és tehetségű vezérrel az élükön, mint a zseniális agyú miniszterelnök, az ultrakonzervatív Tisza Kálmán. (49)

Ez a harc a retrográd és a haladó erők óriási csatája volt. Ebben nőtt fel a Nyugat első nemzedéke, születtek Ady Tisza-ellenes verssorai, a „geszti bolond” jelzős szerkezet a nagy ellenfél megbélyegzésére. Olyan port kavart fel, hogy nincs az az iskolai irodalomkönyv, amely meg ne emlékezne róla.

Ha a Literatura Mondót lapozgatjuk, lépten-nyomon vitacikkeket találunk. Ezek általában nyelvi-nyelvtani kérdéseket feszegetnek. Arról szólnak, milyen legyen a szép eszperantó kiejtés, milyen segédigék alkalmazhatók, illetve alkalmazandók a „szabad” eszperantó nyelvű kifejezésére. Hosszan elvitatkoztak a szerzők a viszonylag ritka osztószámnévi előjáró, a po alkalmazásának mikéntjéről, a po-esprimo (po-kifejezés) mibenlétéről, a tárgyesetről ezen előjáró után.

E viták leginkább a „műviták” kategóriájába tartoznak, bár egy nyelvi mozgalom esetében, ahol az adott nyelv senkinek sem az anyanyelve, a más nyelvű kultúráknál is nagyobb mértékben szükség van egy komoly, a legapróbb részletekre kiterjedő nyelv-

művelésre. Mégis, úgy vélem, ezek a polémiák nem kavartak nagyobb port, a Literatura Mondo olvasói vérmérsékletüknek megfelelően érdeklődtek, mosolyogtak, nevettek, mérgelődtek rajtuk, esetleg unottan továbblapoztak.

Ami azonban nagy feltűnést keltett, és az egész eszperantó világot megrázta, ez a híres-hírhedt „neologizmusvita” volt.

Az egész azzal kezdődött, hogy a Bleier-féle Literatura Mondo kiadónál 1932-ben megjelent Kalocsay Kálmán és Gaston Waringhien közös műve, a Kiel fariĝi poeto, aŭ Parnasa Gvidlibro c. poétika. Erről a folyóirat 1932. novemberi számában recenzió jelent meg a német Paul Bennemann tollából. A szerző szigorúan bírálja az egész könyvet, de különösen a végén található „költői szakszótárnak” szánt szójegyzéket, amely olyan szavakból áll, melyek hiányoztak az akkoriban forgalomban levő értelmező szótárból.

A 600 szavas szószedet fele nemzetközi vagy olyan szó, amelyet valahol már használt valamely neves eszperantó író. A maradék 300 szóról azonban a recenzens a következőképpen fakad ki:

„Jen kion ni nepre bezonas por la poezio: ĉuro (spermo), fajna (4 signifoj), febla (malforta), fiki (familia esprimo por sekskuniĝi!), frida (malvarma), giri (rondiri), ĝartero (ŝtrumpligilo), kaco (familia nomo por la peniso), kurta (mallonga), lanta (malrapida), olda (maljuna), stulo (fekseĝo) ktp. ktp. – poezia fakvortaro! Ne, sinjoroj, ĉi tie estas limo, almenaŭ por mi.” (50)

Egy nem eszperantista számára a dolog alig érthető. De egy elfogulatlan eszperantista (ilyen kevés van) sem nagyon tud mit kezdeni háromszáz új szó miatt keletkezett ekkora felháborodással. Az eszperantó 1887-ben megjelent ismertető brosúrája melletti szószedet 904 szótövet tartalmaz, az 1894-ben kiadott Universala Vortaro (Egyetemes Szótár) már mintegy 2600-at és csak Zamenhof 1917-ben bekövetkezett haláláig 3400 olyan szót használt, amelyek nincsenek benn az Universala Vortaróban.

„Kompare kun tiuj ciferoj la kelke 300 neologismoj, proponitaj de la Parnasa Gvidlibro, simple por la beletra uzado, devus aperi al mal-

varmsonga homo kiel bagatelaĵo” – írja erről 35 évvel később a megbírált mű társszerzője, Gaston Waringhien. (51)

A folyóirat 1932 decemberi számában Kalocsay válaszol a támadásra. Azt az álláspontot képviseli, hogy a költészet minden nyelven használ olyan szavakat, amelyeket az olvasók értenek ugyan, de nem hogy az előbeszéd, hanem még a sajtó vagy a prózai irodalom sem alkalmazza őket. Sőt lehet számos olyan szó is, amelyet az olvasók értenek, de aktívan nem tudnak.

„Kaj same estas pri Esperanto, kaj same estos ĝis tiu tempo, kiam ĝi fariĝos por ĉiu la dua lingvo, lernita jam infane, kaj uzata senĉese. Sed tiam, ĉu ne, ne gravos plu, ke tiu lingvo estu tiel fabele facila.” – teszi hozzá. (52)

A vita a Literatura Mondo következő, 1933-as első számában tovább folytatódott. Ezúttal a régi harcostárs, Baghy publikál a Mia Angulo c. rovatában egy hosszú szatirikus verset *Ĉu Ido aŭ Poliglot’? Ne! Desperanto* címen. A mű így kezdődik:

*La bruska burgo, orgojla fortreso:
la FUNDAMENT’ morozas sur la mont’
k infre semas sur ruoj, novaloj
doktecon – LITERATURA MOND’...*

...és így végződik:

*Nin ne molestas ilia klamado;
softiĝos ĝi pro nia desapont’;
kultivas lingvon k haŭlas veselon
la novaj Leau, Couturat k Beaufront.
La prominentaj lucidaj ĝenioj
jam levas cenotafon por vivant’:
la kurtan moton ni konas de jaroj:
»Hej, vivu IDO! Bas, bas, ESPERANT’!« (53)*

A kétségtelenül tehetségről árulkodó költeményben hemzsegek a „neologizmusok”, az új, a legtöbb eszperantista számára érthetetlen szavak. Utána egy rövid jegyzet olvasható arról, hogy Baghy a Literatura Mondo túlzott neologizmusmániája miatt ki-

lép a szerkesztőségből. Valójában az ügy háttérben egy anyagi vita állt. (54)

Ám mégis, a Baghy-vers és a költő hozzáfűzött megjegyzése elég volt ahhoz, hogy nemzetközi mozgalom induljon a neologizmusok ellen, hogy sok előfizető lemondja a Literatura Mondót, hogy a japán eszperantisták Major József, akkoriban Japánban élő magyar eszmetársuk kezdeményezésére határozatot fogadjanak el a neologizmusok ellen. (55)

Pedig Kalocsay a Baghy-vers mellé tördelt három hasábot megtöltő válaszában higgadtan magyarázza a maga logikája alapján kikezdhetetlen álláspontját. Alapállása a következő:

„Estas evidente, ke inter la lingvaj bezonoj de la propagandistoj kaj poetoj estas nerepacigebla antagonismo. (...) La propagandistoj rajtas postuli simplan lingvon, ĉar la simpleco havas antaŭ la komencantoj altan propagandan valoron. Sed aliflanke, la poetoj (...) diras, ke la lingva malriĉo starigas antaŭ ilin netraireblajn malhelpaĵojn, kiam ili volas senmanke interpreti la grandajn ĉefverkojn de la mondliteraturo.” (56)

Javaslat az, hogy a neologizmusok használói művük mellett közöljék azoknak a szavaknak a jegyzékét, amelyek a forgalomban lévő szótárból hiányoznak. Ezt a jegyzéket aztán az olvasó lapozhatja, és így megértheti a művet anélkül, hogy a neologizmusokat megtanulná.

„En ĉi tiu foliumado – teszi hozzá Kalocsay – la leganton malhelpos nek tio, ke li estas orientano, nek tio, ke li estas laboristo, li devas, sendepende de ĉio, havi nur sinceran ŝaton al la poezio, kaj la rekonon, ke la poezio estas nobla lukso, ĝia vortprovizo do ne estas kritikebla el la vidpunkto de severa neceso kaj praktika simpleco, kiel la vortprovizo de la komune uzata lingvo...” (57)

A szerző azt is megkockáztatja, hogy az így létehozott új szavak a nyelv olyan gazdagságát jelentik, amely egykor, amikor az eszperantó világszerte használt lesz majd, jól jön.

„Sed ĝis tiam – mondja Kalocsay – tiu vortriĉo estos kvazaŭ kaŝita en la poeziaj ĉefverkoj de la lingvo, kaŝita tute sendanĝere, forfermita de la

komuna lingvo, kiun penetri ĝin malhelpos ĝuste la malperfekta lingvoscio de la esp-istoj." (58)

Nem idézünk többet a vitából, amely mind a mai napig tart, és gyakorlatilag körbejár. Ha megnézzük a neologizmusok híveinek és ellenfeleinek érveit, nem sok újat találunk bennük. (59)

A „neologisták” az eszperantót nyelvnek tekintik, amely alkalmas minden célra, amelyre csak nyelvet használni lehet. Így lehetséges, hogy többek között szépirodalmat, költészetet is hozzanak létre eszperantóul. S ha ez így van, kell egy gazdag, kifejező költői eszperantó. Vagyis, úgy tekintjük az eszperantót, mintha már győzött volna, pontosabban: azt mondjuk, hogy nekünk már győzött, és használni kezdjük mint egy eszközt, ezúttal az irodalom, a költészet eszközt.

Ezzel szemben áll az antineologisták álláspontja. Ők úgy vélik: az eszperantó elsősorban (vagy csupán!) eszme, melyet terjeszteni kell. Vagyis olyan eszperantóra van szükség, amely kevésbé hasonlít egy nyelvhez, közelebb áll az eszméhez. Az „egy fogalom – egy szó” elv, amely az efféle eszperantisták érvrendszerében gyakran feltűnik, is az ideologikusság eleme. Hiszen egy jó ideológiában minden szó egyértelmű. Úgy vélik, hogy egy ilyen nyelvi mezbe öltözött ideológia könnyen terjeszthető.

Amit ma mondhat egy – neologizmusok iránt elkötelezett – elemző e mába nyúló hatvanéves vitáról, az annyi: az „eretnekek” Madách szavaival „egy embernyomot előre” láttak. Nem vetették még el az „ősi célokat”, mint a „raumistáknak” nevezett fiatalok tizenkét esztendővel ezelőtt. Inkább úgy tekintették ideológiájukban a költői nyelvet, mint a majdani győzelem aranytartalékát. Ám gyakorlatuk a „raumistákéval” egyezik meg: használták az eszperantót valamire, ezúttal, hogy irodalmat, nem is akármilyet hozzanak létre. Ennek a világirodalmi igényű (ha talán nem is egészen ilyen szintű) irodalomnak volt a fóruma a Literatura Mondo, akárcsak a polgáriasult magyar irodalomnak a Nyugat. Ez rokonságuk legfőbb vonása

5. Zárógondolatok

Befejezésül arról szólnánk, milyen szerepet töltött be a Nyugat a magyarság és milyen a Literatura Mondo a nemzetközi nyelvet használó közösség életében. Mindenekelőtt azonban vizsgáljuk meg, mi is ez a két embercsoport, milyen hasonló, milyen eltérő vonásai vannak.

A magyarság egy nép, egy finnugor nyelvet beszélő kelet-közép-európai nemzet, amelynek tagjai egy ezredéven át egy ország, a Magyar Királyság területén éltek, s ma részben e már nem létező államalakulat utódállamaiban, részben a világ minden táján találhatók mint diaszpóra, akárcsak a zsidó Galut.

Az eszperantó nyelvközösség ezzel szemben egy „csinált” (= mesterséges, tervezett) nyelv körül szerveződik idestova 105 esztendeje. Nyomorúságosan rövid idő. Kettős (legalább kettős) identitású emberekből áll, hiszen csaknem mindenki más néphez, nemzethez is tartozik, más nyelvet (nyelveket) is beszél, és csak elenyésző kisebbség anyanyelve az eszperantó. Ez is diaszpóra. Duplán hasonlít a zsidóságra. Persze sok köztük a zsidó. Maga az alapító atya, Zamenhof Eliézer (Lazaro Ludoviko) is az.

S ha már a zsidóságnál tartunk, ez az a nép, amely drasztikus eszközökkel, idő előtt diaszpóranemzetet csinált magából. Hogy történt ez? Egy különleges, monoteista vallást alkot (ekkor még mindenki politeista), hozzá szigorú életviteli (öltözködési, étkezési, viselkedési stb.) szabályrendszert, kemény értékrendet, közös emlékezetet és a beszélt nyelv mellé két liturgiai nyelvet, a hébert és az arameust.

Ennek következtében – jó ez vagy sem – több évezredet átvészelt, miközben többször fenyegette a pusztulás.

Mi tehát a feladata egy embercsoportnak, ha néppé, sőt nemzetté

akar válni? Kell legalább egy nyelv, egy hagyományrendszer, egy közös értékrend, egy közös emlékezet (történelem, nemzeti mitológia), egy közös kultúra.

A magyarság a nemzeti lét mindezen elemeivel rendelkezik. Van egy nyelv, egy kultúra, vannak szokások, ha nem is olyan szigorúak mint a zsidóság esetében, és van egy nemzeti történelem és mitológia, ott kezdődik, hogy bejöttünk Árpáddal Levédiából, és ott végződik, hogy szabadok lettünk 48-ban, veszítettünk 49-ben, de 67-ben sokat visszanyertünk a szabadságból, és felépítettük a világ legszebb városát. Ami ezután jött, az ma alakul, a két világháború, Trianon, '45 és '56, '89 és '90 még nincs földolgozva a magyarság tudatában.

Az eszperantó közösség hagyományrendszere, amely a nemzetközi megértés és a türelem kultuszán alapul, szilárd bázisa egy „kvázinemzet” megteremtésének. A kongresszusok, találkozók egy kvázivallás rítusainak is felfoghatók, a közös emlékezet elemei is alakulnak. 1887 és Zamenhof, 1905, az első kongresszus már teljesen készen vannak, Kalocsay, Baghy is majdnem. 1931, a Literatura Mondo második indulása talán már kezd bevonulni a kollektív tudatba.

Ha a nemzet életében betöltött szerepét nézzük, a Nyugatot mint Ady szócsövét, a polgári és a proletár Magyarország összekötő kapcsának, a majdani nemzeti egység alapelemének gyaníthatjuk.

A Literatura Mondo pedig vele párhuzamba állítva az a folyóirat, amelyben kialakult az eszperantó irodalmi nyelv, melynek körében megszülettek azok a fordított és eredeti irodalmi alkotások, amelyek a nemzetközi nyelvet a többi idióma szintjére emelik. Ha úgy tetszik, ez a kör volt a modern, funkcionális eszperantó mozgalom (nevezhetjük raumizmusnak) előfutára.

1992. május 6.

Jegyzetek

1. Kalocsay Kálmán: *La tri vivoj de Literatura Mondo*, Hungara Vivo, 1972/4., 4. old.
2. Vö. *A magyar irodalom története*, szerk. Klaniczay Tibor, Bp., 1982. 266. old.
Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet* 5, Bp., 1972. 435. old.
3. *Literatura Mondo*, 1922/1. 1. old.
4. Vö. Szabolcsi Miklós: *A Nyugat világirodalmi tájékozódása*, in: *Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára*. Szerk. Takács Olga, Bp., 1980. 176–178. old.
5. Kalocsay műfordítói munkásságának reprezentatív kiadása: *Tutmonda Sonoro* 1., 2. Bp., 1981. A két kötet 17-18 000 verssort tartalmaz, azaz 185 költő 518 versét, 30 nyelvből fordítva (Hungara Vivo, 1981/1. 8. old.).
6. *Nyugat*, 1921/II. 83. old.
7. K. Kalocsay: *Strecita kordo*, Bp., 1931. 153. old.
8. Ady Endre publicisztikai írásai, válogatta és jegyzeteket írta Vezér Erzsébet, Bp., 1977. második kötet 432–433. old.
9. *Világ és Nyelv*, 1983/6. 19. old.
10. Kosztolányi Dezső: *Az új kultur-nyelv. Erős várunk, a nyelv*, Bp., 1940. 10–13. old.
11. *Műnyelvek*, uo. 209–210. old.
12. *Világ és Nyelv*, 1982/6. 9. old.
13. Karinthy Frigyes: *Címszavak a Nagy Enciklopédiához II. kötet*, Bp., 1980. 87–88. old. Az írásban szerepel egy eszperantó szó, *Samideano* (eszmetárs), amely az idézett kiadás Ungvári Tamás által készített jegyzetanyagában a következő „magyarázatot” kapja: „*Samideamo* (sic!): Karinthy műveinek japán fordítója” (i. m. 373. old.).
14. *Korpa beleco*, *Literatura Mondo*, 1923/1., 8–9. old. *Li donas al mi temon*, uo. 13–14. Magyar eredeti pl.: Karinthy Frigyes: *Cirkusz I.*, Bp., 1956. 184–186. és 298–300. old.
15. *Kiu ankoraŭ ne estas, sed morgaŭ jam povos esti*, *Literatura Mondo* 1931/1. 7–8. old.
16. *Literatura Mondo*, 1924/8., 143. old.
17. Az indexben a következő cím áll: *Li donis al mi tempon* = Ő adott nekem időt a megjelölt helyen szereplő *Li donas al mi temon* helyett
18. Mindkét cím hibásan szerepel az indexben: *Delonge forsonoris temp' de Sapphó*-ban a „*forsonoris*” helyett „*forlasis*” olvasható, az *Inter eternajn aĵojn plektiĝu via fam'-ban* „*plektiĝu*” helyett „*plektigu*”, „*fam'*” helyett „*am'*” áll.
19. *Literatura Mondo*, 1924/8., 143. old.
20. *Uo.* 1924/3., 54. old.
21. *Uo.* 1935/1., 32. old.
22. *Uo.* 1933/6., 89. old.

23. Uo. 1923/5., 97–98. old.
24. Uo. 1934/1., 15–16. old.
25. Uo. 1934/5., 95. old.
26. Uo. 1923/5., 98. old.
27. Uo. 1934/1., 15. old.
28. Uo. 1934/5., 95. old.
29. Szerb Antal: Magyar Irodalomtörténet⁵, 1972. 434. old.
30. Uo. 433. old.
31. Uo. 436. old.
32. Uo. 436. old.
33. Uo. 457. old.
34. Kalocsay K.: Kelko pri starto de Literatura Mondo, Hungara Vivo, 1975/3., 5. old.
35. Kalocsay K.: Vilmos Bleier, Hungara Vivo, 1968/4., 1. old.
37. I. m. 2. old.
38. I. m. 1. old.
39. I. m. 2. old.
40. I. m. 3. old.
41. Részletesen ír róla Rátkay Árpád Béla Berceli c. nekrológiájában, Hungara Vivo, 1986/4., 129. old.
42. Idézve in: Ora duopo. Redaktis: Ludoviko Kökény. Bp., 1966. 6. old.
43. Uo.
44. A Baghy-vitáról: Hungara Vivo, 1969/3., 4–5. old. 1969/4., 1–3. old.
45. Tárkony Lajos: Soifo, poemkolekto, La Laguna 1964. 152. old.
46. Ady Endre publicisztikai írásai III. köt. Bp., 1977, 141. old.
47. Horváth Zoltán: Magyar századforduló, Bp., 1961. 448. old.
48. Kenyeres Zoltán: A „Nyugat” története rövid előadásokban, Új Írás 1989/2. 13. old.
49. Uo. 7. old.
50. Literatura Mondo, 1932/11. 192. old.
51. La Budapesta Skolo, Hungara Vivo, 1967/2., 4. old.
52. Literatura Mondo, 1932/12. 208. old.
53. Uo. 1933/1. 14. old.
54. Lásd: Hungara Vivo, 1972/4. 5. old.
55. Uo.
56. Literatura Mondo, 1933/1. 14. old.
57. Uo. 15. old.
58. Uo.
59. Két neologista írás: William Auld: Skizo pri la evoluo de la poezia lingvaĵo, Hungara Vivo, 1974/3., 3–7. Reinhard Haupenthal: La kontribuo de Kálmán Kalocsay al la Esperanta kulturo, Lelystadt, NL, 1978. Egy új antineologista mű: Claude Piron: La bona lingvo, Bécs–Bp., 1989.